

sız olarak yöneten, fakat devlet idaresinden çok ilim ve sanatla uğraştığı için Şâhruh'un tahtında pek gözü olmayan babası Uluğ Bey'e haber yolladı; bu arada ortaya çıkan bir isyanı bastırdı. Ardından hükümdar olma sevdasına kapıldı ve Şâhruh'un cesedini, ninesi Gevher Şad'ı ve Emîr Tarhan ailesini rehlin alıp Herat'tan ayırdı. Alâüddeve onun bu hareketlerini duyunca Şâhruh'un hazinesine el koydu ve bir kısmını ümerânın hükümdar seçtiği Uluğ Bey'e gönderirken kalan kısmıyla bir ordu kurarak Abdüllatif'in peşinden gitti; 1447'de Nîşâbur yakınlarında yapılan savaşta Gevher Şad'ı kurtardı ve Herat'a götürdü. Bütün torunların birbirine düştüğü ve Uluğ Bey'in de oğlu Abdüllatif tarafından katlettiği (1449) çok kanlı geçen üç yıldan sonra Gevher Şad, yakınları ile birlikte Herat'tan ayrılarak Esterâbâd'da Baysungur'un oğlu Bâbü Mirza'nın yanına sığındı ve burada büyük itibar gördü. Arkasından bir süre de Meşhed'de kaldıktan sonra Timur ahfadının Mîrân Şah kolundan gelen Ebû Said Mirza'nın Timurlu hükümdarı olmasıyla tekrar Herat'a geçerek Bağ-ı Zâgân'a yerleşti. Fakat birkaç yıl sonra Ebû Said Han, kendisine ihanet ettiğini ileri sürerek tahminen seksen yaşını aşmış olan Gevher Şad'ı öldürttü. Naaşı sağlığında yaptırdığı, ancak kendisinden yirmi üç yıl önce ölen oğlu Baysungur buraya gömüldüğü için onun adıyla anılan türbeye defnedildi.

Gevher Şad özellikle dindar kişiliğinden dolayı halk tarafından çok sevilirdi; insanların râğbet gösterdiği ziyaret yer-

lerine gider, oraları imar eder, fakirlere ihsanlarda bulunur ve onların gönlünü alırdı. Uzun ömrü boyunca devleti yönetenlere tesir ettiğinde daima halkın refahını ön planda tutmuştur. Göreve getirilmelerinde rol oynadığı bazı kişiler de uzun yıllar devlete hizmet edip gösterdikleri başarılarla onun kararlarında ne kadar isabetli olduğunu ortaya koymuşlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Nizâmüddîn-i Şâmî, *Zafername* (trc. Necati Lugal), Ankara 1987, s. 158, 164, 253; Abdürrezzâk es-Semerkindî, *Maṭlaʿu's-saʿdeyn* (nşr. Muhammed Şâfi), Lahor 1360-65/1941-46, s. 315, 759, 836, 838, 863, 883, 886, 887 vd., 1146, 1157, 1164; a.e., Süleymaniye Ktp., Fâtiḥ, nr. 4370, II, vr. 613^b, 614^{a-b}, 622^a, 624^b, 626^b, 628^a, 642^{a-b} vd., 648^a, 678^a; Mîrhând, *Ravzatü's-şafaʿ*, IV, 633, 734; Hândmîr, *Ḥabîbü's-siyer*, Tahran 1271 hş., III, 214, 634 vd., 638; IV, 14, 20 vd., 65 vd., 68, 82; M. Takî Han Hekîm, *Genc-i Dâniş*, Tahran 1366 hş., s. 566, 938; *A Survey of Persian Art* (ed. A. U. Pope), London 1938-39, III, bk. İndeks; L. Golombek — D. Wilber, *The Timurid Architecture of Iran and Turan*, Princeton 1988, I, 302-307, 328, 332; II, rs. 155-169, 241-249, harita 8, plan 75-76; Abdülhüseyn-i Saîdiyân, *Serzemîn u Merdüm-i İrân*, Tahran 1369 hş., s. 823, 862; W. Barthold, *Uluğ Beg ve Zamanı* (trc. İsmail Aka), Ankara 1990, s. 55-56, 110, 180-183, 185, 187, 189, 192, 223; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, Ankara 1991, s. 73, 75, 122; M. Streck, "Meşhed", *İA*, VIII, 152-153; Hans R. Roemer, "Timurlular", a.e., XII/1, s. 349; L. Bouvat, "Uluğ Bey", a.e., XIII, 27-29; [idâre], "Gevher Şad", *UDMİ*, XVII, 581.

RECEP USLU

GEVHER ŞAD CAMİİ

(bk. MEŞHED ULUCAMİİ).

GEVHERİ

(گوهری)

Türk saz şairi.

Doğum yeri ve tarihi belli değildir; her iki hususta da farklı görüşler ileri sürülmüştür. M. Fuad Köprülü, Kırım Hanı Selim Giray'a yazdığı bir methiyeden dolayı şairin Kırımlı (*Türk Sazşairleri*, s. 191), Şükrü Elçin (*Gevherî*, s. 3) ve Saim Saka-oğlu ise İstanbullu olması ihtimalinin daha kuvvetli olduğunu söylemektedir (*Büyük Türk Klâsikleri*, VI, 92). XVII. yüzyılın ikinci yarısında şöhret kazanan Gevherî'nin aynı yüzyılın ilk yarısının sonlarına doğru dünyaya geldiği kanaati yaygındır. Ancak M. Şakir (Ülkütaşır), yayımladığı Gevherî'ye ait bir şiirden hareketle (*Atsız Mecmua*, sy. 17, s. 105-106) onun

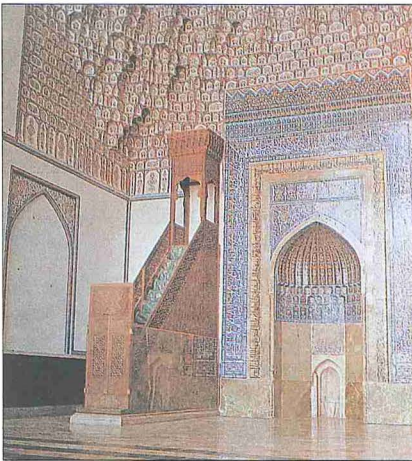
saz şairi Kâtibî ile çağdaş olduğunu ve bu sebeple aynı yüzyılın ilk çeyreğinde doğmuş olabileceğini belirtmekte, Hikmet Dizdaroğlu ise daha geç bir tarihte doğduğunu söylemektedir (*Fikirler*, sy. 262-263, s. 12).

Gevherî'nin adı da tartışma konusudur. Bir şiirinde geçen, "Gevherî ta'biridir Mustafa ismim" mısraından adının Mustafa olduğu anlaşılmakla beraber (Köprülü, *Türk Sazşairleri*, s. 191) yine bazı şiirlerinden hareketle adının Ali (Yavuz, sy. 27 [1983], s. 146) veya Mehmed (Elçin, *Gevherî*, s. 2) olduğu ihtimali üzerinde durulmaktadır. Ancak Sakaoğlu, şairin gerçek adının Mehmed olduğunu kesin bir dille ifade etmektedir (*Büyük Türk Klâsikleri*, VI, 92; *TDL*, sy. 445-450, s. 147).

Gevherî ile ilgili öncekilerden farklı bazı bilgiler Nihad M. Çetin tarafından ortaya atılmıştır. Çetin, Gevherî'nin Amasya'nın Gümüş kasabasında bulunan gümüş madeninde maden emniyeti görevini yürüttüğünü, yakın zamana kadar şairin Saray adını taşıyan konağının Amasya'nın Gümüşhacıköy ilçesinde bulunduğunu ve kendi annesi tarafından dedesi Gevherîzâde Abdülvehhâb Efendi'nin de Gevherî'nin torunu olduğunu söylemektedir (bk. bibl.). Ayrıca Gevherî'nin adının kesin olarak Mustafa olduğunu ileri süren Çetin, şairin divanının dedesi Abdülvehhâb Efendi'ye intikal ettiğini, ancak daha sonra Sivas'ta satıldığını belirterek birinde "Gevherî" adının ve 1260 (1844) tarihinin yer aldığı üç mührün de kışkalarını yayımlamıştır. Ancak 1260 tarihini taşıyan mührün, XVIII. yüzyılın ilk yarısında öldüğü kabul edilen Gevherî'ye ait olması mümkün görünmemektedir. Nihad Çetin, yine dedesi Abdülvehhâb Efendi'nin verdiği şifahî bilgilerden hareketle Gevherî ve Gevherî'nin oğlu Ahmed Efendi'nin Merzifon'da Abdürrahîm-i Rûmî Türbesi'nin hazîresinde medfun olduklarını belirtmektedir. Bu yeni bilgiler ikinci bir Gevherî'nin varlığını düşündürcek mahiyettedir.

Genellikle kabul edildiğine göre Gevherî IV. Mehmed (1648-1687), II. Süleyman, II. Ahmed ve II. Mustafa (1695-1703) devirlerini idrak eden şair ve hattat Mehmed Bahri Paşa'nın divan kâtipliğini yapmış, görevli olarak bir süre Şam ve Bağdat'ta bulunmuştur (Sâlim, s. 157-159). İyi bir medrese tahsili gördüğü ve hayatının daha çok İstanbul'da geçtiği söylenebilir. İki manzumesinden hareketle

Gevher Şad Camii'nin içinden bir görünüş - Meşhed / İran

şairin IV. Mehmed'in 1663 ve 1683 yıllarındaki Avusturya seferlerine katıldığı belirtilmekteyse de (Öztelli, TFA, X/199, s. 3992-3993) onun bu seferlere katılmadığını, seferlerin başarıyla sonuçlanmaması yolundaki temennilerini dile getirmek için bu manzumelerini İstanbul'da yazdığını kabul etmek gerçeğe daha yakın görünmektedir. Gevherî'nin bir ara Rumeli serhadlerinde de bulunduğu ve Eğri Kalesi alay beyi olan büyük babası Ahmed Ağa'ya şehâdetinden dolayı Eğri'de bir mersiye yazdığı, İbrâhim Nâimüddin'in *Hadikatü's-şühedâ* (telifi: 1157/1744) adlı eserinde kayıtlıdır. Gevherî'nin gezgin saz şairi olmadığı, ancak zaman zaman resmî görevleri sebebiyle İstanbul dışına çıktığı şiirlerinden anlaşılmaktadır.

M. Fuad Köprülü, şairin hayatının son yıllarına doğru yazdığı tahmin edilen bir koşmasında geçen, "Bin yüz yirmi yedi üstüne tarih" mısraından hareketle bu tarihten (1715) kısa bir süre sonra öldüğünü belirtmektedir (*Türk Sazşairleri*, s. 193). Aynı manzumeye başka bir cönkte rastlayan Hikmet Dizdaroğlu ise manzumenin son dörtlüğünde yer alan, "Sene bin yüz elli yazıldı tarih" mısraına dayanarak şairin bu tarihten (1737) sonra öldüğünü kabul etmenin daha uygun olacağını söylemektedir (*Fikirler*, sy. 262-263, s. 11-12). Bu tarihler Gevherî'nin -XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde doğduğu kabul edilirse- yüz yıl veya daha fazla bir süre yaşadığını göstermekte, bunun kabul edilmesi ise pek mümkün görünmemektedir. Ancak bu farklı görüşlerden hareketle şairin XVII. yüzyılın ilk yarısının sonlarında doğduğu ve III. Ahmed devrinden (1703-1730) kısa bir süre sonra öldüğünü kabul edilebilir.

XVII. yüzyıl Türk saz şiirinin büyük gelişmeler gösterdiği bir dönemdir. Oldukça güçlü saz şairlerinin yetiştiği bu yüzyılda Gevherî'den başka Karacaoğlu ve Âşık Ömer gibi şöhretleri günümüzde de devam eden isimler bulunmaktadır. Gevherî'nin şiirleri, XVII. yüzyılın ikinci yarısından XX. yüzyılın başlarına kadar Anadolu, Rumeli ve Azerbaycan'da sevilecek okunmuş, çeşitli mecmua ve cönklerde yer almıştır. Şiirlerini yazarken diğer saz şairleri gibi gelenekten faydalanan Gevherî vezin, kafiye ve şekil gibi dış unsurlardan ustaca faydalanmış, gördüğü eğitimin de etkisiyle şiirlerinde yazı diline oldukça yaklaşan, çağdaş saz şairlerine göre ağır sayılabilecek bir Türkçe kullanmıştır. Koşma ve semâilerinde o

dönemdeki halk Türkçe'sinin zenginlik ve incelikleri görülürken aruzla yazdığı divan, kalenderî, gazel ve müstezadlarda dilinin aynı derecede zengin olduğu söylenemez. Onun şiirlerinde görülen terkipler, yaşadığı dönemdeki diğer halk şairlerinde olduğu gibi divan edebiyatının etkisinde kalmasından ileri gelmektedir. Bu etki şairin sık sık kullandığı teşbih ve mecazlarda da kendini gösterir. Ancak divan edebiyatı nazım şekilleriyle yazmış olan diğer halk şairleri gibi Gevherî'nin şair kişiliğinin de daha çok âşık tarzı şiirlerinde aramak gerekir.

Gevherî'nin şiirlerinde süratli, kontrolsüz ve kolay yazmaktan ileri geldiği tahmin edilen kusurlara sık rastlanmaktadır. Kafiyelerin zayıf oluşu, durak hataları ve ölçünün tam teşkil edilemeyişi bu hataların başlıcalarıdır. Bunların bir kısmının müstensihlerden kaynaklandığı kabul edilse bile çoğunun şaire ait olduğu muhakkaktır. Hece vezniyle yazdığı şiirler, çağdaşı olan Karacaoğlu ve Âşık Ömer'in şiirleriyle karşılaştırıldığında bu durum daha açık bir şekilde görülür. Aynı konuları tekrar edışı de Gevherî'nin bir diğer zayıf yönü olup bu husus divan şairlerinin halk şiirini hafife alarak tenkit etmelerine zemin hazırlamıştır (Köprülü, *Türk Sazşairleri*, s. 194-195). Bununla birlikte Gevherî kendisinden sonra yetişen pek çok şairi etkilemiş ve bunlar tarafından üstat kabul edilmiştir.

Bir iki şiiri dışında sosyal konulara pek yer vermeyen Gevherî'nin şiirlerindeki en önemli tema aşktır. Bu ana tema içinde sevgili, rakip, ayrılık, kader ve çile önemli bir yer tutar. Şair, iksir kadar önemli saydığı aşkın peşinde daima ebedî güzelliği aramıştır. Birçok şiirinde makamları bilerek kullanan şairin bestelenmiş şiirleri klasik Türk müzikisi ve halk müzikisi repertuarı içinde yer almaktadır. Bunlar arasında Âlâeddin Yavaşca tarafından şarkı formunda ve mâhur makamında bestelenen, "Elâ gözlü nazlı dilber" mısraı ile başlayan koşması ile yine aynı formda Ahmet Çağan'ın rast makamında bestelediği, "Ey benim nazlı cânânım" mısraı ile başlayan bir diğer koşması zikredilebilir.

Gevherî'nin şiirleri üzerinde başta M. Fuad Köprülü olmak üzere Sadettin Nüzhet Ergun ve Mehmed Halid Bayrı gibi birçok derleyici çalışmış ve pek çok şiiri ortaya çıkarılmıştır. Hasan Eren, bir cönkte Gevherî'nin 300 kadar şiirinin bulunduğunu söylemektedir (*TDL*, IX/

97, s. 7). Gevherî hakkında en kapsamlı çalışmayı Şükrü Elçin *Gevherî Divânı - İnceleme - Metin - Dizin - Bibliyografya* adlı eseriyle yapmıştır (Ankara 1984). Burada şairin hayatı ve sanatı hakkında geniş bilgi verilmiş, daha önce yapılan çalışmalar da göz önünde bulundurularak birçok yazma mecmua ve cönk karşılaştırılarak onun hece ve aruz vezniyle yazdığı 979 şiiri yayımlanmıştır. Gevherî üzerindeki en son çalışmayı ise Burhan Kaçar hazırladığı doktora teziyle gerçekleştirmiştir (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

- Mecmûa-i Eş'âr-ı Gevherî*, Çorum İl Halk Ktp., nr. 2087; *Gevherî Divânı* (haz. Şükrü Elçin), Ankara 1984; Sâlim, *Tezkire*, İstanbul 1315, s. 157-159; Sadettin Nüzhet [Ergun], *Gevherî*, İstanbul 1928; Ahmed Talat [Onay], *Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i*, İstanbul 1928, s. 48; M. Fuad Köprülü, *Gevherî*, İstanbul 1929; a.mlf., *Türk Sazşairleri* (İstanbul 1940), Ankara 1962, s. 191-249; M. Halit Bayrı, *Âşık Gevherî*, İstanbul 1958; Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 427; Banarlı, *RTET*, II, 718-719; Behçet Necatigil, *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, İstanbul 1983, s. 169; Şükrü Elçin, *Gevherî*, Ankara 1987; Kıp, *TSM Sözlü Eserler*, s. 99, 105, 235; Saim Sakaoğlu, "Gevherî", *Büyük Türk Klâsikleri*, VI, 92-96; a.mlf., "Gevherî", *TDL*, sy. 445-450 (1989), s. 147-149; sy. 528 (1995), s. 1329-1344; Nihad Çetin, "Gevherî'ye Dair Birkaç Not", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 21-23; Burhan Kaçar, *Gevherî Divânı: Metin Tahlili* (doktora tezi, 1995), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Hikmet Dizdaroğlu, "Meşhur Saz Şairlerinden Gevherî'ye Dair Bir Vesika", *Fikirler*, sy. 262-263, İzmir 3 İncikânun 1944, s. 11-12; Cevdet Canpolat, "Gevherî'nin Bilinmeyen Değişleri", *TFA*, II/29 (1951), s. 459-461; Naim Buluç, "Gevherî'nin Yayınlanmamış Şiirleri", *TDL*, III/31 (1954), s. 434-435; Hasan Eren, "Âşık Gevherî", a.e., IX/97 (1959), s. 5-8; Cahit Öztelli, "Gevherî'nin Hayatıyla İlgili İki Koşması", *TFA*, X/199 (1966), s. 3992-3993; a.mlf., "Gevherî", *TDEA*, III, 333; Orhan Yavuz, "Gevherî'nin Şiirleri, Gevherî'ye Ait Olan Şüpheli ve Yayınlanmamış Şiirler", *TDA*, sy. 27 (1983), s. 139-155; Öztuna, *BTMA*, II, 552.

NURETTİN ALBAYRAK

GEYHATU HAN

(گیخاتو خان)

(ö. 694/1295)

İlhanlı hükümdarı
(1291-1295).

Abaka Han'ın oğlu olup çocukluk ve gençlik yılları hakkında fazla bilgi yoktur. Şehzadeliliği ve hükümdarlığı sırasında onun aşırı içki ve eğlence düşkünü olduğu bilinmektedir. Argun Han'ın uzun süren hastalığı esnasında veliahdı belirlenmemiştir. Ölümü üzerine toplama